

İSLAM'I ANLAMA METODOLOJİSİ: ALİ ŞERİATİ'NİN BAKIŞAÇISI*

İslam, hayatın bütün alanlarını kuşatan bir dünya görüşünü temsil eder. İnsana ait konuları ele alırken, toplumsal hadiselerde de insanlara kılavuzluk eder. Dr. Ali Şeriatî'ye göre, İslam “ insanı, bireyi ve toplumu canlandıran, ona hayat veren bir düşünce okuludur ve insanoğluna gelecekte yol gösterme misyonunu tevdi etmiştir.”¹ O, İslam'ın Müslümanlara ve tüm insanlığa evrensel, insani, ilmi, yenilikçi, yaratıcı ilahi bir rehberlik yaptığını düşünmektedir. O sömürüye ve zulme karşı bir dönüşüm ve devrimdir; teoride ve uygulamada tam bir teslimiyeti gerektirir ve örnek toplum (Ümmet)i ve örnek şahsiyet (Peygamber Muhammed)i sunar. Ali Şeriatî İslam'ı tarihi bir süreklilik perspektifi içerisinde ele alır;

“...İslam yeni bir din değil, bütün insanlık tarihi boyunca cereyan eden, büyük bir sistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Çağın ihtiyaçları ve şartları gereğine uygun evrensel bir din ihdas etmek için farklı zamanlarda peygamberler seçilmiştir. İslam... tarih boyunca (kendine benzeyen) diğer hareketler gibi insanların hayatını özgür kılmaya ve ıslah etmeye çalışmaktadır.”²

Şeriatî İslam'ı anlamaya dair yöntem ve yaklaşımları incelemenin çok önemli olduğuna inanmaktadır, çünkü bu yöntem ve yaklaşımlar, doğru düşünüsü; *doğru düşünüş* ise *sağlam inancı* ihdas eden doğru bilginin temellerini inşa etmektedir. Bu incelemeyi hususiyle önemli kılan nokta, genelde Müslümanların ve özelde gayri Müslimlerin doğru bir İslam anlayışından uzak olmalarıdır.

Bu noktada Şeriatî, İslam'ı anlamaya dair şu temel soruyu ortaya koymuş ve ayrıntılı bir şekilde cevaplandırmıştır³: *İslam'ı anlamanın doğru yöntemi nedir?* Şeriatî'ye göre kişi doğru yöntemi ortaya koymaya çalışırken, Avrupa'nın tabiatçı, psikolojik ya da sosyolojik metodlarından herhangi birinin *taklidi* tuzağına düşmemelidir çünkü bu metodların tümünden yahut bir kısmının benimsenmesi gerek teorik gerekse pratik gerçekleri tahrif edecektir. Bu nedenle Şeriatî, İslam'ı anlamak için uygun bir yöntem geliştirecek kişinin, gerektiğinde Avrupaî metod yahut metodların bazı ilkelerini de kullanarak orijinal bir yöntem ortaya koyabilecek kadar *yenilikçi* olması gerektiğini düşünür. Avrupa kaynaklı metodların kısmi olarak kullanımını gerekli kılan batı'da dini ve dinin toplumsal işlevini anlamaya yönelik ortaya konulan yeni yaklaşımlardır. Şeriatî, İslam'ın çok boyutlu tabiatından yola çıkarak onu tek bir metodla kavramaya çalışmanın mümkün olamayacağını ifade eder dolayısıyla İslam'ı anlamada çok sayıda metodun kullanılması daha gerçekçi görünmektedir. Ona göre:

İslam, yalnızca insanın mistik sezgileri veya Allah ile insan arasındaki sınırlı ilişkiden oluşan bir din değildir; bu İslam dininin sadece bir boyutudur. Bu boyutu ele alırken muhakkak felsefi metodlardan yararlanmalıyız çünkü Allah ile insan arasındaki ilişki, genel olarak felsefe ve (katı kurallarla sınırlanmamış) metafizik düşünce tarafından tartışılmıştır. Bu dinin diğer boyutu ise insanın bu dünyadaki varlığı ile ilgilidir. Bu boyutunu da günümüzde insan bilimleri adı altında geliştirilen disiplinlerden faydalanarak çözümlerimiz. Sonra İslam, toplum ve medeniyet inşa eden bir dindir; bu boyutlarını ele almak ve tahlil etmek için de tarih ve sosyolojinin metodlarından yararlanılmalıdır.⁴

Şeriatî'ye göre İslam'ı doğru anlamak için iki temel yöntem vardır. Bunlar:

- i. Kur'an araştırması, Müslüman olarak bilinen insanlar tarafından Kuran'dan yola çıkılarak ortaya konan düşünceler, bilimsel çalışmalar ve edebi çalışmalarının ele alınması
- ii. İslam tarihinin araştırılması, peygamberden günümüze kadar meydana gelen gelişmelerin ele alınması.

Şeriatî bu iki metodu *İslam ile insan şahsiyetinin gelişimi* çerçevesinde açıklamaya çalışır. Ona göre din, metodolojik bağlamda bir insana benzer. Bir büyük şahsiyet hakkında doğru bilgi sahibi olmak için araştırmacı iki ana yöntem uygular, bunlar; (i) o kişinin entelektüel, bilimsel çalışmalarını ve yazılı eserlerinin incelenmesi; (ii) o kişinin büyük küçük tüm deneyimlerinin kapsamlı bir şekilde ele alınması. İslam'ı doğru bir biçimde anlamak için de benzer bir yol uygulanmalı ve onun orijinal kaynağı olan Kur'an ve tarihi gelişimi üzerine araştırmalar yapmalıyız. Tam olarak şöyle demiştir;

“İslami düşüncelerin kaynağı olarak Kur'an'ı anlama ve bilme ve değişik zamanlarda vuku bulan çeşitli olayların kaydı olarak İslam tarihini anlama ve bilme işte bunlar İslam'ın ilmi ve kesin bilgisini elde etmenin temel yöntemleridir.”⁵

Şeriatî genel olarak Müslümanların Kur'an ve İslam tarihi hakkındaki bilgi ve kavrayışlarının çok düşük seviyede olduğunu düşünmektedir. Ona göre İslam'ı doğru anlamak için bu iki orijinal kaynak kapsamlı bir şekilde araştırılmalıdır.

Şeriatî'nin sunduğu diğer yöntem ise Avrupa'da yaygın bir şekilde kullanılan *tipoloji* yöntemidir. Bu yöntemde göre “konular ve temalar kategorilerine göre sınıflandırılır ve sonra bu esas üzerinden karşılaştırılır”.⁶ Bu çerçevede tüm dinlere uygulanabileceği, özel bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemin iki önemli özelliği vardır: ilki İslam'ın beş hususi vasfının önemini vurgular ve ikincisi ise, bu beş özellik çerçevesinde İslam ve diğer dinler arasında karşılaştırma yapar. Hangi din olursa olsun şu aşağıdaki beş hususi ve karşılaştırılabilir vasfa sahiptir der Şeriatî:

- i. Her dinde tanrı ya da tanrılar vardır, yani dinin takipçilerinin taptığı bir varlık vardır.
- ii. Her bir dinin bir peygamberi vardır, yani dinin mesajlarını ileten bir insan vardır.
- iii. Her bir dinin kitabı vardır, yani insana inancın esaslarını bildiren ve bu esaslara itaate davet eden bir kitabı vardır.
- iv. Her dinin peygamberinin ortaya çıkışı ve onun seslendiği toplum ve peygamberin mesajını iletmede kullandığı yöntem, zamanın şartlarına göre değişiklikler gösterir.
- v. Her dini seçen, ondan beslenen ve onunla ilgili şeyler üreten insanlar vardır. O dinin temsilcisi şahsiyetler, eğitilmiş ve topluma ve tarihe geçmiş kişileri söz konusudur.⁷

Şeraiti bu yöntemi beş aşamada uygulamaya çalışacak ve bu aşamalar;

1. *Birinci Aşama:* Öncelikle kişi muhakkak İslam'daki Tanrı'nın kavram, özellik ve nitelikleri üzerinde durmalıdır. Kur'an'ın ortaya koyduğu Allah kavramı ile peygamberin ortaya koyduğu ve ondan sonra gelen âlimlerin ortaya koyduğu Allah kavramını karşılaştırmalı. Ayrıca Ahuramazda, Yahova, Zeus, Baal v.b gibi, diğer dinlerin ortaya koyduğu ilah kavramlarını Kur'an'ın ortaya koyduğu Allah kavramı ile karşılaştırmalıdır.
2. *İkinci Aşama:* Kişi, Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğunu, onun tartıştığı konuları ve hangi konular üzerinde durduğunu anlamalı; hangi konuları, nasıl bir usul ile ele aldığını ve tahlil ettiğini araştırmalı ve İncil, Tevrat, Vedalar ve Avesta v.b gibi diğer dinlere ait olan metinler ile Kur'an'ın karşılaştırmasını yapmalıdır.
3. *Üçüncü Aşama:* Kişi, Peygamberin şahsiyetini insani ve peygamberi boyutunu göz önünde bulundurarak değerlendirmeli: Peygamber nasıl konuşurdu, çalışırdı, düşünürdü, gülerdi, üzülürdü ve yabancılarla, düşmanlarıyla, arkadaşlarıyla ve ailesiyle nasıl ilişki kurardı bunları araştırmalıdır. Onun hataları, başarıları ve hangi büyük toplumsal problemlerle karşılaştığını araştırmalı. Onu Musa, İsa, Zerdüş ve Buda gibi diğer dinlerin peygamberleri ve kurucuları ile karşılaştırmalıdır.
4. *Dördüncü Aşama:* Kişi, Peygamberin gelişinin birileri tarafından beklenip beklenmediğini; kendisine tevdi edilecek peygamberlik vazifesinden haberdar olup olmadığını; akıl şebekesinden durmaksızın geçen ve onu konuşmasından kişiliğine kadar tümüyle değiştiren başlangıçta tahammül edilmesi güç olağandışı düşüncelerini; tebliğe başladığında insanları nasıl karşısına aldığı; İslam Peygamberleri İsa, İbrahim, Musa ve Zeus, Konfüçyus, Buda gibi diğer liderlerin hangi koşullar altında vazifelenirildiğini kıyaslamak, incelemek ve anlamak zorundadır. Bu kıyasın belirgin bir örneğini Seriatî İbrahimî olan ve olmayan peygamberleri kıyaslayarak vermişti. İbrahimî olmayan tüm peygamberler mesajlarını topluma iktidarın gücüyle taşıyacaklarını umarak yüzlerini doğrudan meri(mevcut) seküler iktidara dönmüşlerken, İbrahimî peygamberler çizgisinden İbrahim'den Muhammed'e kadar tüm peygamberler tebliğ vazifesini mevcut *seküler düzene* karşı isyankâr bir formda ortaya koymuşlardır.
5. *Beşinci Aşama:* Musa'nın dininde Harun, İsa'nın dininde Aziz Paul'u, İslam dininde ise Ali, Hüseyin ve Ebu Zerr'i mezkûr dinlerin öne çıkan şahsiyetleri olarak incelemelidir. Hüseyin'in hayatını incelerken, onun uğrunda mücadele verdiği prensiplerini, insanların geleceklerini ilgilendiren, içtimai meselelerdeki hassasiyetlerini ve onun İslamî ilkelere adanmışlığını ve kendini feda edişini anlamaya çalışmak gereklidir. Şeriatî, *Hüseyin*'i Abu 'Ali Sina ve Hüseyin bin Mansur Hallac ile karşılaştırır: Ibn Sina muhteşem bir filozof, düşünce adamı, dâhi ve İslamî medeniyetin bilim ve felsefe tarihinde öne çıkan şahsiyetlerinden biridir. Lakin kendisini iktidarın hizmetine vermiş, insanların ve kendi toplumunun geleceği adına herhangi

bir endişe taşımamıştır. Benzeri şekilde Hallac, Allah aşkıyla tutkuyla yanar. Allah'ın yakıcı çağrısına gark olan Hallac için bu, hakiki vecdin (yükseliş) kaynağıdır fakat onun bu 'tanrısal (ruhsal-kutsal-tinsel) divaneliği hiç bir sosyal tesire sahip değildir.

Şeriati'ye göre İslam yukarıda bahsi geçen ilmi metodların benimsenmesiyle anlaşılırsa bir takım yeni gerçekliklerin ortaya çıkışına bu konuda uzman olunsun yahut olunmasın şahit olunacaktır. Esasında İslam'ın ilmi bir şekilde incelenmesi bilgede yeni ufuklar açacaktır. Şeriati der ki:

Kur'an'ın yardımıyla keşfettiğim ve henüz beşeri doğa bilimlerinde ele alınmamış bir takım önemli konular mevcuttur.

Bu noktada yaptığı yeni kesifleri ispat için, Şeriati, 'hicret', 'değişim ve terakki/ilerleme' kavramlarını örnek verecektir. Ona göre bu kavramların İslami bağlamda ele alınmasıyla batı bakış tarzıyla keşfedilemeyecek yeni hakikatleri ortaya çıkaracaktır, manidardır. Bu tarz bir çalışma aynı zamanda tarih ve sosyoloji bilimlerinin ortaya koyduğu birçok problemin daha iyi, taze ve kesin anlaşılmasında da yardımcı olacaktır.

Şeriati'ye göre Hicret, Kur'an'ın bakış açısından sadece 'tarihsel bir hadise' değildir. Hicret aynı zamanda sosyolojik ve tarihsel bağlamda son derece felsefi ve içtimai prensiptir de çünkü bilinen bütün medeniyetlerin gelişimi doğrudan bir göç/hicret hadisesiyle ilişkilidir. Kur'an araştırmalarından yola çıkarak Şeriati bu noktada şu sonuca varır:

Dünya üzerindeki bütün medeniyetler -en yenisinden, Amerikan medeniyetinden, bildiğimiz en antik medeniyete, Sümer medeniyetine kadar- bir göçün/hicretin hemen akabinde varlık sahnesine çıkmışlardır. Böylesi her vakıda, iptidai insanlar kendi topraklarında kaldıkları surece yerlerinde saymış (iptidai kalmış) ancak bir göç sonrası kendilerine yeni topraklar edinince yeni baştan bir medeniyeti kurabilmeyi başarmışlardır.⁹

Şeriati, yine, İnsan Bilimlerinde yüzyıllardır tartışılan gelen 'toplumların değişimi ve ilerlemesindeki temel faktörlerle ilgili *İslam'a özgü* bir takım fikirler keşfetmiştir. Bu meseleye karşı batılı sosyal bilimciler değişen ve çok defa birbiriyle çelişen tutumlar sergilemişlerdir: bir ekol, tesadüf/raslantıyı değişimin temeli olarak görürken, bir başka ekol tabiat yasalarını insan âlemi üzerindeki rolünden çıkışla önceden belirlenmiş bir takım kuralların da toplumlar üzerinde aynı etkiyi göstereceğini düşünmüş ve beşeri evrimi bu bağlamda ele almıştır. Benzeri şekilde, kimileri kanunların toplumlara öncülük eden güçlü kişiliklerin tekelinde olması gereken bir araçtan fazla görmezken kimileri insanların -toplumun genelini- kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahip olduğu fikrini savundu. Şeriati, bu görüşlerin hiç birinin İslam'da hususiyetle bulunamayacağını ifade eder. Kur'an üzerinde yaptığı dikkatli ve tafsilatlı çalışmasının sonunda şu sonuca varacaktır:

Her ne kadar Kur'an'ın kendilerine hitap ettiği insanlar toplumsal değişim ve terakkinin temellerini ve eksenini teşkil etseler yahut bu noktalardan Tanrı'dan önce sorumlu olsalar da; İslam aynı zamanda kişilik, şans ve geleneği de bir toplumun kaderini tayin edebilecek faktörler olarak

ele alır. Şu halde İslam'a göre içtimai değişim ve ilerlemede dört temel faktörden söz edilebilir -kişilik, gelenek ve halk (toplum).¹⁰

Şeriatı, bu dört faktörün ikisini -halk ve gelenek- en önemlileri olarak ayıracaktır. Halk, toplumda var olagelen, bilimsel olarak varlıkları gösterilebilir yasalar bütünü temsil etmektedir. Yukarıda bahsi geçen temel faktörlerin tanımları, tabiatları ve sonuçları beş madde halinde aşağıdaki şekilde izah edilebilir:

(i) Kişilik, İslam'a göre, kendi başına yaratıcı bir faktör değildir. Peygamberler dahi toplumlarında yeni normlar yaratmamışlardır. Sosyolojik olarak, peygamberlerin diğer murşidlerden ve reformculardan üstünlüğü onların ilahi bilgisi ve attıkları adımlarla izah edilebilir. Kur'an'da peygamber, vazifesi insanlara hak doktrini(the school) ve doğru yolu göstermek olan ilahi mesajın taşıyıcısı olarak tasvir edilmiştir. Fakat peygamberin mesajı kesin ve açık bir bağlamda indirilmiştir. Bu sebeptendir ki; peygamberin kişiliği "ileri bir medeniyetin inşasına değişim, ilerleme getiren ve tarihin seyrini değiştiren bir role"¹¹ sahip olması bakımından önem arz eder.

(ii) batı'da anlaşıldığı şekliyle rastlantının İslam'da kesin yönlendirici bir rolü yoktur çünkü Tanrı doğrudan yahut dolaylı olarak tüm meselelere müdahalede bulunur. Raslantı ne mantıksal bir sebep ne de nihai bir amaç olabilir. Dahası, bilimsel bir düşünce ekolünde olduğu gibi raslantının; değişim ve ilerlemenin bir takım toplumsal dinamiklerden ortaya çıktığı görüşü ki; bu görüş İslamla örtüşmez. Ancak insan kaderinde etkili olan belirli bir raslantı formundan bahsedilebilir. Şeriatı, devrinin sosyal normlarına göre iktidara gelen ve etrafında büyük bir güç toplayan Moğolistanlı Cengiz Han örneğiyle bu meseleyi açıklar: İran'ın Cengiz Han tarafından mağlup edilişi bir tesadüftür çünkü bu durumun cereyan etmemesi de son derece olasıdır.¹²

(iii) Kendilerine bir fikri ekol, din yahut bir peygamber tarafından hitap edilen kişilerin *sosyal değişimin temelini* teşkil ettiği tarihsel bir gerçektir. Kur'an halka hitap ederken peygamber de Kur'an'ın hitap ettiği bu topluluğa gönderilmiştir. Dahası, amellerinden, özellikle düşüş ve yozlaşmadan sorumlu olacak kişiler peygamber olmayıp (hiç bir özel sınıf ve sosyal tabaka gözetmeksizin) doğrudan halktır. Bu nedenle Şeriatı şu ifadeleri kullanacaktır:

"İslam, *kitleleri* tarih ve topluma yön veren temel ve bilinçli bir faktör olarak ele alan *ilk düşünce ekolüdür*."¹³

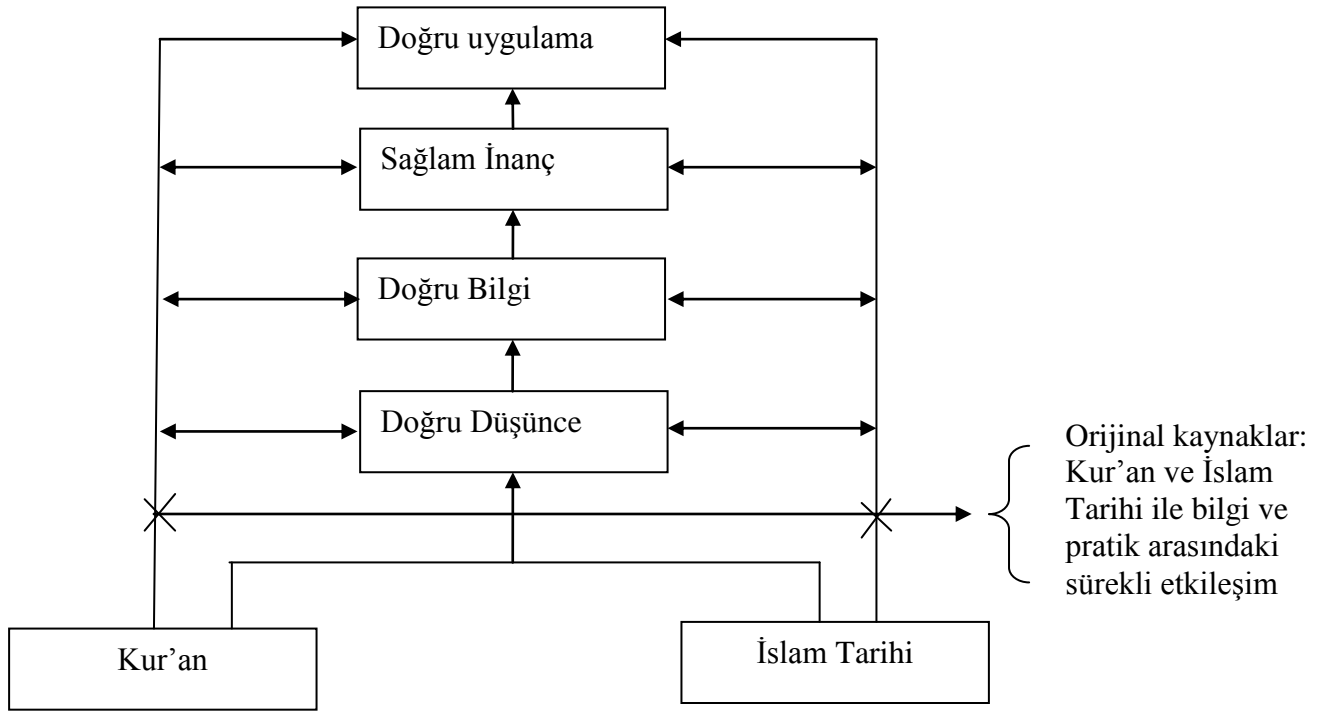
(iv) İslam, *determinizmi* hususi bir şekilde ele almaktadır. Bir taraftan değişimin toplumda benzeri formları ve değişmez kurallar temelinde baş gösterdiği gerçeğini kabul ederken diğer taraftan ferdin, toplumun kaderini tayinde bu formlar ve yasalarla aynı derecede sorumlu olduğunu kabul eder. Buna göre, bu ikili *-toplum* ve *fert-* kaderlerini tayin için sorumlu kılınmışlardır. Şeriatı'ye göre:

Toplum, Allah tarafından verilmiş normların ve formların temelinde inşa edilmektedir; toplumun gelişmesi ve evrimi de

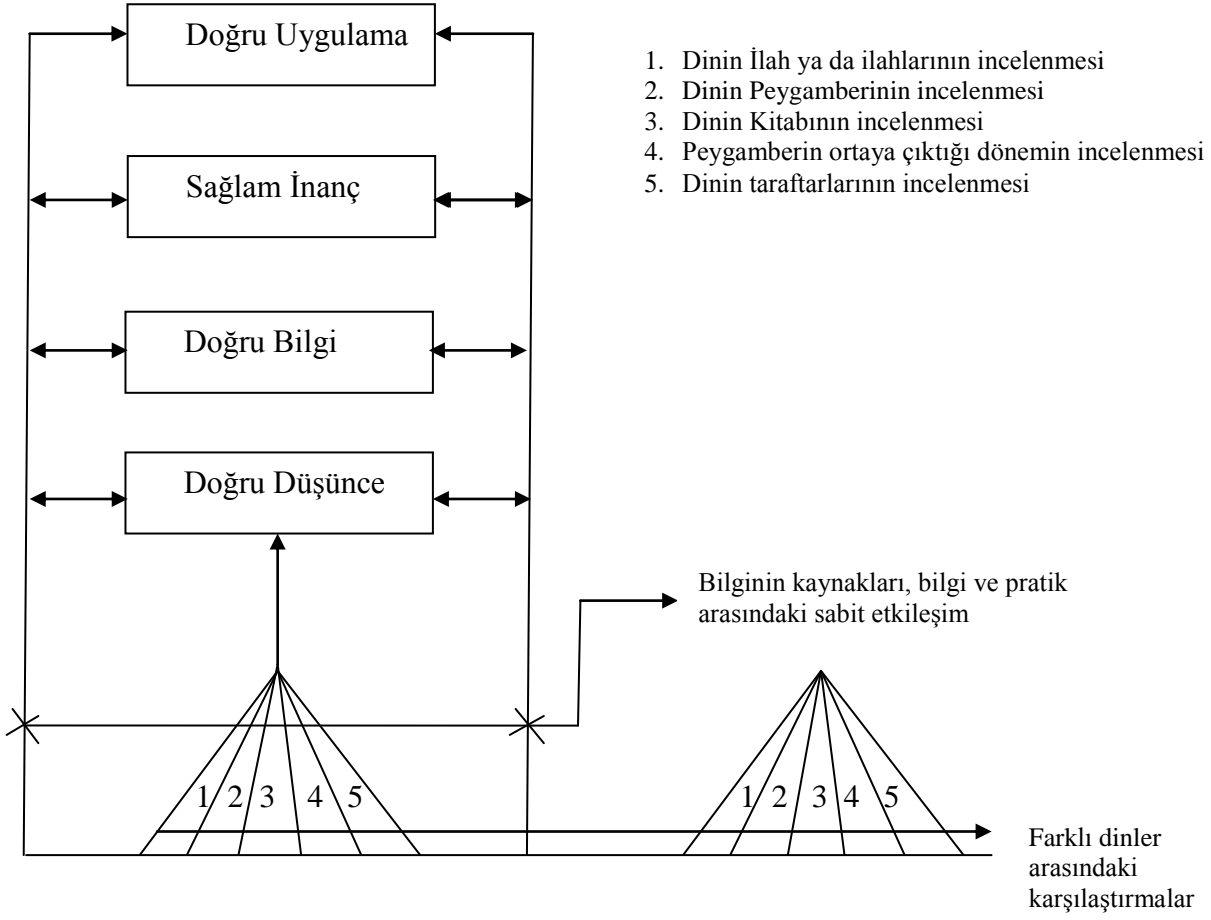
öyle. Fakat aynı zamanda fert de (bu gelişim ve evrimden) sorumludur ve kendisini Hayyam kaderciliğine yahut tarihsel determinizme vererek, kendi toplumunun kaderini tayin etme yükümlüğünden kaçınmaz.¹⁴

- (v) Yukarıda değinilen faktörlerin ideal rolleri ve pratik etkileri arasındaki ilişkiler ilginçtir. Bu faktörlerin izafi etkileri toplumun durumuna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Halkın kültür ve eğitim alanlarında geliştiği toplumlarda, kişiliğin rolü asgari seviyeye inerken, daha az medeni toplumlarda (karizmatik) bireyle nüfuz sahibi olarak ortaya çıkmaktadır. Yine toplumsal gelişmenin farklı aşamalarında bu faktörlerden biri diğerinden daha etkili olabilmektedir.

İSLAMI ANLAMA METODU –I

İSLAMI ANLAMA METODU –II

Başir A. DABLA
Türkçesi: Gülfem KELEŞ

DİPNOTLAR

* Bu makale Dr. Ali Şeriatî'nin İrşadı Hüseyiniye, Tahran'da verdiği daha geç dönem düşüncelerine dayanılarak yazılmıştır. *Islamic Culture*, Ocak-Haziran (1989), c: 63, 5: 1-2, s. 123-132.

¹ İrşadı Hüseyiniye, Tahran, Ekim 1968, Hamit Algar tarafından alıntılanmıştır, *On the Sociology of Islam: Lectures by Ali Şeriatî* (Berkeley, 1979), s.42

² A.H.H. Abidi, "Dr. Ali Şeriatî: The Man and His Ideals", *Islamic Culture* (Haydarabad), Ekim, 1983.

³ Beşir Ahmed Dabla'nın yazısına bak, "Sociology of Islam: Şeriatî's Viewpoint", *Islamic Culture* (Haydarabad) Ekim, 1983.

⁴ İrşadı Hüseyiniye'de verdiği 'Ravish-i Shinakht-i İslam Hamid Algar'ın eserine bak, s.60.

⁵ Aynı eser, s.63.

⁶ Aynı eser.

⁷ Aynı eser, p.64

⁸ Aynı eser, s.43.

⁹ Aynı eser, s.44.

¹⁰ Aynı eser, s.50.

¹¹ Aynı eser, s.51

¹² Aynı eser.

¹³ Aynı eser, s.49

¹⁴ Aynı eser, s.51